

Romanul grafic în România

Dodo NIȚĂ

Cercetător independent, România

dododnita@yahoo.com

Abstract: The article recalls the most significant moments in the history of comics, briefly presents the context in which the evolution of comics favoured the emergence of the graphic novel and describes its main features. The author, who is deeply involved in the study of graphic literature and its promotion activities, summarizes the situation of graphic novel publishing in Romania, highlighting the important place of women creators in the development of this genre.

Keywords: *Comics, Graphic Novels, Romanian graphic novelists.*

Încă din preistorie, după ce au învățat să folosească limbajul articulat, oamenii au căutat noi forme de exprimare. Și, înainte de a inventa scrisul, ei au folosit exprimarea grafică. Astfel, picturile rupestre din grotle de la Altamira nu sunt doar simple manifestări artistice, ele transmit mesaje și informații, dacă nu contemporanilor atunci cu siguranță urmașilor. La fel și hieroglifele egiptene, basorelieful în spirală de pe Columna lui Traian (pe care academicianul Dinu C. Giurescu nu ezită să-l numească bandă desenată într-una din cărțile sale de istorie), frescele murale din mănăstirile din Bucovina, în special cele de la Sucevița, care, prin secvențialitatea lor, se apropie cel mai mult de ceea ce numim astăzi banda desenată.

Dar banda desenată, ca formă de manifestare artistică, a apărut abia pe la începutul secolului XIX, iar „inventatorul” său, unanim recunoscut astăzi, este elvețianul Rodolphe Topffer (1799-1846). Fiul unui artist și caricaturist celebru în epocă, Rodolphe Topffer moștenește talentul de la tatăl său. Din păcate, suferind de o afecțiune oculară, nu poate merge pe urmele tatălui său și de aceea face studii literare și-și deschide un pension privat în Geneva. Pedagog de școală nouă (la propriu, nu ca în schițele lui Caragiale), el folosește metode educative noi, printre care și aceste povești în imagini, în care accentul narațiunii este pus pe desene și nu pe text. De altfel, definind ceea ce el numește „literatura în stampe”, scrie că în această nouă formă de exprimare artistică legăturile dintre desen și text sunt indisolubile, niciunul neputând fi înțeles în afara celuilalt. Astfel el dă și prima definiție a benzii desenate.

Prima sa „poveste în imagini” – *Les Amours de Monsieur Vieux Bois* (despre un îndrăgostit refuzat de toată femeile) – a desenat-o în 1927 pentru amuzamentul elevilor din pensionatul său. Nici prin cap nu i-ar fi trecut s-o

publice, dacă nu ar fi fost încurajat de prietenul său Goethe, care s-a entuziasmat fără măsură când a văzut caietul cu desene.

Oricum, prima lucrare publicată (în 1833), sub forma unui album litografiat, a fost *Histoire de Monsieur Jabot* (desenată cu doi ani în urmă) și de-abia în 1837 *Monsieur Vieux Bois* a văzut lumina... tiparului. Deși editate doar în câte 500 de exemplare, albumele sale s-au bucurat de mult interes, astfel încât Topffer a mai desenat și altele, toate fiind retipărite de numeroase ori.

În anii următori ele sunt traduse și publicate în Franța, Germania, Anglia, Norvegia, Suedia etc. În Franța poveștile sunt redesenate (plagiate) și publicate sub numele unor alți autori. În 1846 *Monsieur Vieux Bois* este tradus în engleză și publicat în serial în Statele Unite, sub numele *Obadiah Oldbuck*, devenind astfel prima BD publicată în USA.

Ulterior, din ce în ce mai mulți autori au ales să se exprime prin intermediul poveștilor în imagini și așa a devenit cunoscută această nouă formă de expresie artistică. Până în anul 1896 aceste narațiuni grafice aveau textul (cât mai scurt) plasat sub desene. Dar în acest an desenatorul american Richard Outcault îl face să vorbească pe puștiul Yellow Kid într-un filacter – un balonaș cu codiță care pare că iese din gura personajului și în care sunt înscrise cuvintele (sau gândurile) acestuia. Această invenție modernă separă banda desenată veche de cea modernă și, de-acum înainte, alături de secvențialitatea și expresivitatea grafică a personajelor, această invenție grafică definește ceea ce unii exegeți vor numi „a noua artă”, iar alții (Umberto Eco) „literatură desenată”.

În perioada interbelică publicarea de benzi desenate, în ziare, reviste sau albume, se transformă într-o adevărată industrie (pe care unii o numesc culturală), iar astăzi banda desenată face parte indisolubilă din peisajul editorial. Un singur exemplu: în Franța, o țară cu 67 milioane de locuitori, apar în fiecare an aproximativ 5000 de titluri de albume BD, vândute în 50 milioane de exemplare (în total).

În România, prima bandă desenată a apărut în anul 1893 în revista *Amicul Copiilor*. Se numea *Pisica Spălată* și era desenată de Constantin Jiquididi (1865-1899) care era, de altfel, și primul caricaturist cunoscut din țara noastră. El trăise o perioadă la Paris și acolo a citit în diverse reviste pentru copii povești în imagini. La întoarcerea sa în țară a publicat și el câteva astfel de narațiuni grafice, înainte de a se stinge din viață, bolnav, la doar 34 de ani.

Perioada dintre cele două războaie mondiale a constituit și la noi vârsta de aur a benzii desenate deși, spre deosebire de celelalte țări din Europa, în România nu au existat niciodată reviste care să publice exclusiv benzi desenate (cu excepția *Covorului Fermecat*). Benzile desenate erau întotdeauna publicate pe ultima pagină sau/și pe cele două pagini centrale ale revistelor pentru copii ale vremii, dintre care cele mai longevive au fost *Dimineața Copiilor* (1924-1941) și *Universul Copiilor* (1925-1948). Cei mai cunoscuți desenatori de benzi desenate au fost în acea perioadă Ary Murnu, Marin Iorda, Pascal Rădulescu și Neagu Rădulescu (nicio legătură de rudenie între cei doi). Cel mai cunoscut scenarist de BD a fost Nicolae Bartzaria (care semna cu pseudonimul Moș Nae).

Așa cum se știe, în perioada 1944-1947, sub presiunea Armatei Roșii, comuniștii au preluat puterea în țara noastră. În primii ani ei au interzis pur și simplu benzile desenate din paginile revistelor pentru copii, ca fiind exponente

ale „capitalismului decadent”. Dar, după moartea dictatorului sovietic Stalin (1953), puterea comunistă a permis publicarea din nou a benzilor desenate, fiind conștientă de potențialul educativ, dar și propagandistic al acestora.

Nici în perioada comunistă nu au existat reviste de benzi desenate în România și, în timp ce în Franța, Belgia, Italia, erau publicate sute de albume pe an, la noi, în 40 de ani de comunism, au fost editate aproximativ 50 de titluri de albume BD. Așa cum spuneam, în Europa Occidentală și în Statele Unite banda desenată a devenit o adevărată industrie, cu tiraje de milioane de exemplare și cu cifre de afaceri amețitoare. Aceste lucruri implicau însă cadențe și linii de producție așa încât, în Europa, cea mai optimă formulă calitate/preț a fost găsită în editarea albumelor cu coperti cartonate și 48 de pagini în culori (caiete de câte 16 pagini, care erau cele mai eficiente de tipărit în marile tipografii industriale). În Statele Unite, cea mai pragmatică formulă a fost considerată editarea sub forma unor reviste cu coperti suplă și câte 36 de pagini în culori (denumite *comic-book*). Ele erau tipărite săptămânal și vândute în milioane de exemplare, la prețuri foarte accesibile.

Evident, nu este locul aici să scriem întreaga istorie a fenomenului BD. Cert este că, în paralel cu creșterea nivelului de bunăstare economică a lumii occidentale, s-a înregistrat și o liberalizare a societății, o nouă deschidere culturală și o schimbare a cererii publicului de carte, film etc.

În lumea benzii desenate, copiii care, în anii '40-'50, citeau cu nesăț poveștile în imagini, și-ar fi dorit să continue, să lectureze narațiuni grafice, dar cu subiecte potrivite pentru vârsta lor. Unii editori au sesizat această cerere și, în anii '60, au început să publice benzi desenate pentru tineri și adulți. Evident, la început, ei au editat BD erotice și pornografice și unii dintre ei fac asta și acum, câtă vreme există o piață pentru astfel de publicații. Alții însă au editat lucrări care aveau alt tip de subiecte, dar tot pentru adulți. Astfel, banda desenată a abordat pentru prima oară subiecte grave precum sclavagismul, holocaustul, efectele devastatoare ale războiului, consumul de droguri, povești autobiografice etc. Autorii și-au dorit să iasă din „carcanul” albumelor de 48 de pagini sau al *comic-book*-urilor de 36 de pagini, din „prizonieratul” seriilor comerciale nesfârșite, cu personaje recurente, oricât de bine remunerate ar fi fost acestea. Așa s-a născut romanul grafic („graphic novel” în Statele Unite, „roman graphique” în spațiul francofon).

Din punct de vedere ideatic, romanul grafic narează povești serioase, profunde, al căror scop nu mai este să distreze cititorul, ci să-l facă să reflecteze. De asemenea, narațiunea este unică, nu mai continuă de la un volum la altul, cu noi aventuri ale acelorași personaje. Din punct de vedere tehnic, un roman grafic este o bandă desenată, tipărită sub forma unei cărți, cu coperti suplă și peste o sută de pagini, de obicei tipărit în alb-negru (pentru a păstra un preț competitiv). Evident, regulile fiind făcute pentru a fi încălcate, autorii de romane grafice nu le-au respectat întotdeauna.

În Europa primul care a desenat și publicat un roman grafic a fost Hugo Pratt. Lucrarea se numea *Balada Mării Sărate* și a fost mai întâi publicată în serial, între 1967-1969, în revista italiană *Sgt Kirk*. Ea a fost reluată sub formă de volum (coperti suplă, pagini alb-negru) de către editura franceză Casterman, în 1975. Albumul s-a bucurat de un asemenea succes, încât Hugo Pratt a preluat unul dintre personaje, pe căpitanul Corto Maltese, și a mai desenat încă

11 volume cu peripețiile sale. Cele 12 albume s-au bucurat de un incredibil succes mondial, fiind traduse în numeroase limbi străine, inclusiv în românește. Corto Maltese a fost printre primele personaje BD care au marcat generații de intelectuali, de la Umberto Eco la Horia-Roman Patapievici și Adrian Cioroianu, mulți dintre ei semnând excepționale exerciții de admirație la adresa sa. Umberto Eco a declarat public că, atunci când vrea să se relaxeze, citește o carte cu eseuri de Engel, dar, când vrea o lectură serioasă, atunci citește *Corto Maltese*. În Statele Unite, primul care s-a făcut cunoscut ca autor de romane grafice a fost Will Eisner (1917- 2005) cu volumul *A Contract with God* (1978). În această lucrare, ca și în majoritatea celorlalte semnate de el, evreul de origine română Will Eisner revine fără încetare la problemele, bucuriile și necazurile comunității evreiești. Romanele sale grafice s-au bucurat de asemenea de un uriaș succes mondial, artistul fiind recompensat cu numeroase premii. Încă din 1978, cele mai importante premii ale industriei benzii desenate din America îi poartă numele. Încet-încet, romanul grafic s-a impus drept cel mai modern gen al benzii desenate, adresându-se cu precădere publicului adult.

În România, în anii '70, când în lume exploda fenomenul romanului grafic, mai apărea câte un album BD pe an, câte una-două pagini de BD pe săptămână în revista „Cutezătorii” și câte una-două pe lună în revistele „Luminița” și „Arici Pogonici”.

Imediat după 1990, în explozia de entuziasm și de libertate de expresie a vremii, au apărut mai multe reviste de benzi desenate, însă niciuna nu a rezistat mai mult de 10-15 numere (lunare). Ba chiar, la începutul anilor 2000, aproape că nu mai apăreau deloc benzi desenate în țara noastră. Multă vreme editorii, din pricina prejudecăților, dar și din cauza costurilor mari de tipărire a unei cărți de benzi desenate față de o carte obișnuită, nu au publicat benzi desenate.

Au fost câteva încercări disperate, precum *Micul Prinț*, desenat de francezul Sfar, care adapta celebrul roman (editura Rao, 2010). Și, deodată, a irupt pe mica scenă a BD românești artistul Alex Talambă. Vreme de mai mulți ani, în colaborare cu scenaristul George Drăgan, el a publicat mai multe narațiuni grafice care, prin gravitatea subiectelor abordate și prin profunzimea lor spirituală, ar putea fi considerate primele romane grafice românești. Primul, *Elabuga*, a fost publicat în anul 2011. Trăgându-și seva artistică din Mike Mignola (*Hellboy*) și suflul epic din Virgil Gheorghiu (*Ora 25, Ard malurile Nistrului*), tânărul autor Alex Talambă povestește, pentru prima oară în BD-ul românesc, drama celui de-al doilea război mondial, din perspectiva „dușmanului”: cea a unui soldat german, luat prizonier în timpul contraofensivei sovietice de la Stalingrad și deținut în teribilul lagăr rusesc Elabuga. Păstrând proporțiile, *Elabuga* mă face să mă gândesc la *Maus* (singura BD care a luat vreodată premiul Pulitzer): chiar și soldații glorioasei Wehrmacht vor fi fost până la urmă tot niște victime. Grafismul stilizat și culorile stranii, împinse la limita expresionismului, decupajul modern al planșelor, toate concordă la recrearea magistrală a atmosferei sumbre, atât a războiului, cât și a vieții din lagăr, servind de minune această poveste tragică. Albumul *Elabuga* a primit – la Salonul Internațional al Benzii Desenate din România, Constanța 2011 – Trofeul „Sandu Florea” pentru cel mai bun album al anului.

Următorul a apărut în 2012. *Mila 23* nu este doar o biografie romanțată a celebrului canotor Ivan Patzaichin, ci o adevărată poveste a devenirii puștiului Vania, născut în sătucul pierdut din Delta Dunării. În carte, sub măiestrele condeie ale lui Drăgan și Talambă, legenda multiplului campion se întrepătrunde cu legendele Dunării și ale poporului de lipoveni și, alături de familia micului Ivan, apar ca personaje făpturile fantastice Gamayun, Samca și Rusalka.

După *Elabuga* și *Mila 23*, editura Mandragora a lansat pe piață, în anul 2014, al treilea roman grafic, *În trecătoare* (primul dintr-o serie intitulată generic *Cei de dincolo*). Deja rodatul tandem Talambă & Drăgan invita publicul la o nouă incursiune în universul lor fantastic, de această dată pentru a se interoga asupra vieții și a morții și mai ales asupra... trecătoarei dintre ele.

Acțiunea romanului grafic demarează într-o... trecătoare a Munților Carpați, în anul de grație 1916, când armatele române se retrag din Transilvania, și se termină în zilele noastre, cu o vizită la mănăstire. Personajul principal este un medic militar, locotenentul Dănescu. El tocmai este admonestat de comandatul său, colonelul Dimitrie, că acordă asistență medicală prizonierilor germani, în loc să se ocupe doar de răniții români, când convoiul militar din care face parte este bombardat de inamic și nimic în întregime. În întregime? Nu, locotentul Dănescu pare a fi singurul supraviețuitor și, ajuns în trecătoarea vieții sale, se întâlnește cu două personaje antagoniste: *Omul Negru*, care fură sufletele morților ca să se hrănească cu ele, și *Părintele*, care îl vindecă de rănilor trupești și, poate, și de cele sufletești. Grafismul cu totul excepțional al lui Talambă, paleta coloristică pe care o folosește, creează o atmosferă apăsătoare, stranie, și subliniază stările sufletești ale personajului principal.

În același an, 2014, au apărut pe scena BD românească și autoare de narațiuni grafice (nu știu de ce, dar femeile autoare de BD sunt foarte puține în țara noastră). Raluca Dragomir este autoarea (și editoarea) unui straniu (mini) roman grafic, *Zbeng și Zbântui*. Inspirată de pisicuțele care îi bântuiau prin casă, Raluca a imaginat aventurile celor doi păguboși – și tocmai de aceea simpatici – motani, Zbeng și Zbântui, prin 2011. Iar anul următor a deschis un blog, special pentru a le nara grafic aventurile.

Încet-încet, a prins contur un roman grafic on-line, de un umor nebun, în casele căruia trăiesc și se luptă pentru viața lor personaje diverse, culese din... viața de zi cu zi: Toni Colț, asasinul plătit cu muștrări de conștiință, nepoțica peltică Miri și norișorul său preferat, Diva, o femeie expansivă, trăindu-și viața la maximum, viață pe care vrea să i-o ia bogătanul de bărbatu-său, domnul Bazalt, preotul filozof, călugărițele bicicliste, și mai ales semănătorii și culegătorii, „slujbașii lui Belzebug, divizia molime și calamități”, anti-ființele venite din adâncurile iadului, la cules de... suflete omenesti. Tânăra artistă a reușit să creeze un univers grafic original, gotic, *noir*, în care inserțiile de culoare (buzele și unghiile, roșii ca sângele, ale Divei, ochii verzi, mefistotelici, ai lui Zbântui, mâinile verzulii, cadaverice, ale lui Sakar – căruia nu i vede niciodată chipul) ranforsează senzațiile tari pe care le produce cititorului lectura benzii desenate.

Apoi Maria Surducan a scris scenariul și a desenat romanul grafic *Prâslea cel Voinic și Merele de Aur* (Editura Vellant, 2014). Mergând pe pista deschisă de revista *Harap Alb continuă*, și ea a exploatat filonul nepuizabil al

folclorului românesc, dar – așa cum este firesc din partea unui creator – a trecut personajele respective prin prisma propriului său imaginar și a publicat o carte pe gustul cititorilor de secol XXI. Folosind un termen specific science-fiction-ului, *Prâslea cel Voinic și Merele de Aur* este un roman grafic (aproape) *steampunk*, amestecând savant anacronismele vizuale cu poncifele folclorului literar. Venind dinspre ilustrația de carte, Maria Surducan a dovedit mult profesionalism în punerea în pagină a poveștii desenate și a creat personaje simpatice, de care cititorul se atașează și regretă la sfârșitul lecturii că se desparte: Petre, unul din cei trei feciori ai lui Alb Împărat, zis și Făt-Frumos, Ileana, fiica știmei apelor și a lui Negru Împărat, sau Pasărea Măiastră, care se transformă într-o ființă omenească și „vorbește” cu caractere arhaice, înscrise în filactere precum cele de pe vechile fresce și tapiserii.

Maria Surducan are talent nu doar la desen, ci și la scris și, plecând de la basmele binecunoscute, inventează propriul său basm, o adevărată poveste cu introducere, cuprins, punct culminant (uciderea lui Petre de către proprii săi frați) și, bineînțeles, deznodământ – în care, în loc să încalece pe o șa și să ne spună povestea așa, protagoniștii se urcă în pajura de lemn și pleacă în lumea mare. Maria Surducan a pigmentat narațiunea cu o doză subtilă de umor; și folosirea de către personaje a dialectului ardelenesc le-a dat parcă și mai multă autenticitate și personalitate.

În fine, pentru că anul 2013, în care a conceput și desenat albumul, a fost anul dezvoltării unei conștiințe ecologice și anti-capitaliste la „poporul” de hipsteri de la noi, Maria Surducan nu putea evita și un discret *clin d’œil* la actualitatea fierbinte – dar acest lucru a conferit și mai multă profunzime narațiunii sale grafice.

După publicarea minunatului album *Prâslea cel Voinic și Merele de Aur*, Maria Surducan rămâne în mediul basmelor și poveștilor populare, scriind scenariul unui *prequel* la albumul citat mai sus. *Știma apelor* narează tinerețea fraților Negru și Dumitru, înainte ca aceștia să devină cunoscuți drept Negru Împărat și Împăratul Păsărilor (Jumătate de Om). Desenul albumului este semnat de colega de club a Mariei, Anna Benczédi, care, după debutul său cu povestiri scurte în fanzinele și antologiile clujene, își arată aici adevărata mână de artistă.

Romanul grafic a fost tipărit în anul 2019. S-a bucurat de un mare succes, fiind tradus și tipărit și în Ungaria și premiat cu cel mai important premiu al profesiei, „Vladimir Colin”. În 2021 a fost publicată și o urmare a sa, *Fata Știmei Apelor*. După anul 2010, noua editură Art a adoptat o politică editorială susținută de publicare a benzilor desenate. A debutat cu celebre – la nivel mondial! – romane grafice precum *Persepolis* (Marjane Satrapi) sau *Maus* (Art Spiegelman).

În opinia mea, prost sfătuiți, ei au pus căruța înaintea boilor și au ieșit cu astfel de romane grafice pe o piață unde abia era cunoscută banda desenată pentru copii (*Pif*, *Rahan*, *Tintin*). Nu știu de ce succes s-au bucurat, cert este însă faptul că, la un moment dat, și-au reglat tirul și au început să publice masiv benzi desenate pentru copii, americane și franțuzești (*Asterix*, *Ștrumfii* etc). Dar cel mai bun lucru pe care l-au făcut a fost să înceapă să publice și romane grafice semnate de autori români.

Astfel, în anul 2018, au publicat romanul grafic *Vacanța lui Nor*, semnat, la patru mâini, de surorile Ileana și Maria Surducan. Norbert este un simpatic

puști care stă toată ziua cu nasul (ochii) în ecranul calculatorului. Dezamăgirea sa e mare când părinții (dornici și ei de o vacanță fără stress, în doi, în insulele Tenerife) îl anunță că-și va petrece vacanța de vară la bunici, într-un sătuc pierdut în munți. Da, dar bunicul lui Norbert nu este fitecine, ci un mare solomonar, din moși strămoși... și crescător de... nori. Așa încât, din prima zi, Norbert, zis – nu fără temei – „Nor”, este trimis cu turma de nori în pădure. El trebuie să-i plimbe, să-i hrănească cu rouă și mai ales să-i ferească de soare (care îi topește). Pe vale, Nor se întâlnește – și se împrietenește – cu alți copii de vârsta sa, precum Skai, păstorița de ciulini și scaieți, micuța Amnar, copilul de foc sau Loți, băiatul invizibil. Împreună – sau separat – se vor lupta, „pe viață și pe moarte”, cu un cățel și un curcan din vecini, dar și cu știma apelor și mai ales cu cel mai periculos balaur care a exista vreodată în pădurile din regiune.

Apoi, în 2021, editura Art a publicat romanul grafic *Epoca mea de Aur*. De obicei autorii români, cum sunt și surorile Surducan, sau frații Popescu, locuiesc în România și-și publică benzile desenate în străinătate. Dar autorul albumului *Epoca mea de Aur*, Daniel Horia, locuiește în Spania și publică la București. În cartea sa narează propria copilărie în ultimii ani ai regimului comunist din România, într-o manieră proprie, care îmbină magistral nostalgia cu tristețea. Iar grafismul său iese în evidență prin atenția pe care o acordă fiecărui detaliu, reușind astfel să recreeze magistral atmosfera anilor '80.

În fine, cel mai nou roman grafic românesc a fost publicat anul trecut de către Muzeul Județean de Istorie din Brașov, care este și organizatorul Festivalului Internațional de Benzi desenate istorice (având deja 6 ediții). Albumul este scris și desenat de Alexandra Goldillo (evident, un pseudonim adoptat de autoare de când publica în Statele Unite). Cartea se numește *15 noiembrie 1987* și narează revolta muncitorilor din Brașovul comunist. Autoarea inovează ritmul narațiunii, desenând planșe cu câte o singură casetă. De remarcat faptul că, dacă documentația a fost pusă la dispoziția artistei de Nicolae Pepene, directorul Muzeului, o mărturie prețioasă a fost adusă chiar de tatăl autoarei, care a fost participant la revolta din 1987.

În concluzie, romanele grafice românești sunt puține, dar valoroase, fiind premiate și/sau traduse și în limbi străine. Ele sunt desenate majoritar de autoare – Raluca Zaharia, Maria și Ileana Surducan, Anna Benczédi, Alexandra Gold –, deși în țara noastră sunt de zece ori mai mulți autori BD bărbați decât femei. Dar trebuie menționat și faptul că, în ciuda valorii lor, confirmate uneori de premii de prestigiu, tirajele romanelor grafice sunt mici, între 500 și 1000 exemplare, și de aceea majoritatea autorilor menționați lucrează mai mult pentru străinătate decât pentru piața românească. Acest lucru însă dovedește competența lor și nu ne rămâne decât să sperăm că editorii vor publica și mai multe romane grafice pentru adulți, în paralel cu benzile desenate clasice pentru publicul larg.

BIBLIOGRAFIE

- Dragomir 2015 : Raluca Dragomir, *Zbeng și Zbântui*, disponibil online: [ZBENG & ZBÂNTUI – ROMAN GRAFIC \(raludra.ro\)](http://ZBENG & ZBÂNTUI – ROMAN GRAFIC (raludra.ro)).
- Drăgan, Talambă 2011 : George Drăgan, Alex Talambă, *Elabuga*, București, Editura Mandragora.
- Drăgan, Talambă 2014 : George Drăgan, Alex Talambă, *Cei de dincolo. În trecătoare*, București, Editura Mandragora.
- Eisner 1978 : Will Eisner, *A contract with God*, Baronet Books.
- Gheorghiu 1949 : Constantin Virgil Gheorghiu, *Ora 25 (La vingt-cinquième heure)*, traducere de Monique Saint-Côme, Plon).
- Gheorghiu 2017 : Constantin Virgil Gheorghiu, *Ard malurile Nistrului*, Editura Vicovia.
- Goldillo 2022 : Alexandra Goldillo, *15 noiembrie 1987*, Muzeul Județean de istorie Brașov.
- Horia 2021 : Daniel Horia, *Epoca mea de aur*, București, Editura ART.
- Mignola 1993 : Mike Mignola, *Hellboy*, Dark Horse Comics.
- Pratt 1975 : Hugo Pratt, *La ballade de la mer salée*, Casterman (*Balada mării sărate*, traducere de Mircea Mihăieș, București, Editura Cartea Copiilor, 2016).
- Satrapi 2000 : Marjane Satrapi, *Persepolis*, L'Association (*Persepolis*, traducere de Mihaela Dobrescu, București, Editura Art, 2010).
- Sfar 2008 : Joann Sfar, Brigitte Findakly, *Le petit prince*, Paris, Gallimard (*Micul Prinț*, București, Editura RAO, 2009).
- Spiegelman 2012: Spiegelman Art, *Maus. Povestea unui supraviețuitor*, traducere de Cristian Neagoe, București, Editura Art.
- Surducan 2014 : Maria Surducan, *Prâslea cel Voinic și merele de aur*, București, Editura Vellant.
- Surducan, Benczédi 2019: Maria Surducan, Anna Benczédi, *Știma apelor*, Cluj-Napoca, Asociația Illustrart.
- Surducan, Benczédi 2021: Maria Surducan, Anna Benczédi, *Fata știmei apelor*, Cluj-Napoca, Asociația Illustrart.
- Surducan 2023: Ileana Surducan, Maria Surducan, *Vacanța lui Nor*, București, Editura Arthur, Colecția MiniGRAFIC.
- Talambă, Drăgan 2012 : Alex Talambă, George Drăgan, *Mila 23*, Editura Asociația Ivan Patzaichin.